
Sociologijos diskursas ir sociologijos studijos Lietuvos aukštosiose mokyklose

Vylius Leonavičius

*Vytauto Didžiojo universitetas,
K. Donelaičio g. 52,
LT-3000 Kaunas*

Straipsnyje aptariama sociologijos studijų kaip kritiškos socialinės refleksijos Lietuvoje padėtis. Nagrinėjamos sociologinio diskurso Lietuvoje prielaidos ir jo poveikis sociologijos studijoms. Straipsnio **tikslais** – išsiaiškinti sociologijos palikimo vietą šiandieniniame Lietuvos visuomenės gyvenime, studijų formavimosi prielaidas, apžvelgti jų poreikį. Nagrinėjama šalies demokratinių procesų plėtros ir sociologinės refleksijos sąveika.

Raktažodžiai: sociologijos studijos Lietuvoje, sociologijos vieta visuomenėje, sociologijos palikimas

ĮVADINĖS PASTABOS

Praejo daugiau nei 10 metų, kai pirmą kartą Lietuvos universitetų studijų programose buvo įtrauktos savarankiškos sociologijos studijos¹. Nors modernaus mokslo raidos atžvilgiu tai nėra ilgas laikotarpis ir sociologijos studijos Lietuvoje dar tik formuojasi, vis dėlto galima kalbėti apie tam tikras sociologijos studijų prielaidas ir savitumus.

Straipsnio **tikslas** – suprasti sociologijos studijų vietą ir poreikį šiandieniniame Lietuvos visuomenės gyvenime, jų formavimosi prielaidas modernaus ir postmodernaus mokslo sąveikos atžvilgiu.

SOCIOLOGINĖS REFLEKSIJOS VIETA MODERNIOJE VISUOMENĖJE

Visuomenės gyvenimas šiandien neišsivaizduojamas be sociologijos (be sociologinės refleksijos). Brandaus modernizmo laikotarpyje žmogaus savimonė daugiausia tarsi tampa pašalinio stebėtojo savimone, nuolatinio „svetimojo“ savimone, giliai persmelkta socialinio reliatyvumo bei istoriją keičiančios galios suvokimo [5]. Šia prasme sociologinė vaizduotė yra produktyviausia savimonės forma, padedanti suvokti asmens socialinę vietą [17: 6–7]. Sociologija ir apskritai socialiniai mokslai yra būtini institucinio modernybės refleksyvumo elementai ne tik kaip priemonės, padedančios dokumentiškai atskleisti kokį nors socialinio pasaulio dalyką, bet ir kaip neatskiriama institutų struktūrinė medžiaga [5: 10]. Šiandien sociologinis mąstymas formuojasi kaip bendras šiuolaikinės epochos mąstymų vardiklis [17: 14], nes sociologinės idėjos persmelkia daugelį visuomenės bei kultūros sričių ir formuoja jų veikėjų mąstymą.

Šiuolaikinę visuomenę ir socialinius mokslus sunku išsivaizduoti be sociologijos, be būtinos sociologinės refleksijos, nes tiek humanitariniai, tiek socialiniai mokslai negali apsieiti be visuomenės sampratos, kurią, be sociologijos, nėra kam daugiau kurti. Kita vertus, per pastarąjį šimtmetį visuomenės „atkerėjimo“ procesas įgavo nepaprastą pagreitį ir visuomenė taip sparčiai vaduojasi iš savo sukurtų mitų, kad pavojų kelia ne tiek iliuzijos, kiek tų iliuzijų praradimas. Todėl skubiai ieškoma kuo jas pakeisti, nes aktualu ne sugriauti, o sukurti mitus. Šiandien žmonija neturi kitos alternatyvos, nes greitai besirutuliojančios pliuralistinės visuomenės nebespėja savaime „išspinduliuoti“ integruojančių idėjų ir ideologijų. Išsidiferencijuojančioje, išsidalinančioje ir besimarginalizuojančioje modernioje visuomenėje [5: 15] socialinis bendrumas tampa aktuali klausimu.

Moderniems laikams yra būdingas socialinių santykių „iškėlimas“ iš lokaliųjų kontekstų bei jų naujas artikuliacijos laiko ir erdvės neapribotomis trajektorijomis. Vienas tokio iškėlimo (iškūnijimo) mechanizmų yra ekspertinės sistemos, apimančios sociologinę refleksiją ir persmelkiančios modernybės laikais beveik visus socialinio gyvenimo aspektus [5: 31].

Šios pastabos atrodytų gana retrogradiškos, jei kalbėtume apie sociologijos studijas ne posocialistinėje ar posovietinėje šalyje, o tam tikroje valstybėje, kurioje socialinė kritika, besiremianti sociologine refleksija, nebuvo dirbtinai ribojama ar iškraipoma. Tačiau Lietuvos atveju jų supratimas yra komplikuoatas ir dažnai neadekvačiai traktuojamas.

Nors sociologija jau daugiau kaip šimtmetis siekia tapti praktiniu ir efektyviu mokslu, tačiau, palyginti su psichologija, edukologija ar net politologi-

ja, o juo labiau su ekonomika, šiam mokslui Lietuvoje sunkiau sekasi įrodinėti savo praktiškumą. Ir kitų socialinių mokslų reikalingumas, žinant jų atliekamą socialinės tikrovės konstravimo vaidmenį², dažniausiai yra iliuzinis, o ne realus. Tad šiek tiek keistoka, kad sociologija atrodo nuvertinama labiau³.

Sociologija, tik išlikdama sąžiningu socialinės tikrovės atspindžiu, gali būti sociologija *par excellence*, o ne kaip ideologizuotas tikrovės konstravimas. Bet koks bandymas ideologizuoti sociologinę perspektyvą neišvengiamai ją sunaikina, taip atsitiko Sovietų Sąjungoje [13; 14; 15]. Kiti mokslai, taikydami eksperimentus, gali palyginti greitai eliminuoti ideologinius vertinimus, todėl dažniausiai nekyla pagundos manipuluoti ideologiniais vertinimais. Tuo tarpu socialinių mokslų ir pirmiausia sociologijos, kaip mokslo, galimybė tiesiogiai priklauso nuo pastangų deideologizuoti socialinę kritiką, nors, žinant sociologijos praktinį angažuotumą, tai įvykdyti yra sudėtinga.

Sociologija, kuri nuo pat savo atsiradimo pretendavo į taikomąjį empiriškai pagrįsto mokslo statusą, išlieka panaši į savo motiną filosofiją, nes yra laukiama ir reikalinga pasiturinčioje (vidurinės klasės) visuomenėje. Mat sociologija pirmiausia yra skaidraus teorinio mąstymo sritis, angažuota pluralistinės praktinės tikrovės, o sykiu kritiškai ją vertinanti bei panašiai kaip racionaliai europietiška filosofija stovinti pasaulio „atkerėjimo“ priešakyje.

JAV, Vakarų ir Šiaurės Europoje sociologijos bumas prasidėjo apie XX a. 6-ąjį dešimtmetį ir buvo susijęs ne tik su jaunimo, rasinių mažumų, moterų ir kitų grupių protestais bei socialine mobilizacija, bet ir su gerovės valstybių atsiradimu, su santykinai pagerėjusia visuomenės materialine būtimi; tai buvo „aukso metas“ [8: 298, 305–331]. Tai tęsėsi iki pat aštuntojo dešimtmečio. Tuo metu įvairūs nuomonių tyrimo centrai ir apklausų institutai kūrė didelės apimties tyrimo projektus, naujos sociologų kartos buvo mokomos naujų kiekybinių tyrimo metodų. Ir Europoje sociologija plėtojosi sparčiai, nors reikėjo konkuruoti su kitais, turinčiais senesnes tradicijas, mokslais. Per trumpą laiką išsiplėtė sociologijos katedros ir sociologiją studijuojančių studentų kontingentai, sociologija tapo nepaprastai populiariu mokslu, atrodo, galinčiu padėti suprasti, atsakyti ir išspręsti opius visuomenės gyvenimo klausimus.

Ekonominis Vakarų visuomenės pakilimas, socialiniai judėjimai ir sociologijos bumas buvo labai glaudžiai tarpusavyje susiję veiksniai. Anot Giddenso, sociologinė refleksija yra ne tiek ir ne tik būdas pasižiūrėti į save, kiek neatskiriama šių visuomenių egzistavimo elementas. Materialinė gerovė suponavo jautriausių visuomenės grupių ir sluoksnių vertybinių orientacijų pokyčius [10], kurie inspiravo visuomeninių grupių tarpusavio ryšių permąstymą bei elgesio kaitą, savo ruožtu provokavusią sociologinės

refleksijos poreikį. Sociologija ne tik tapo pripažinta universitetine disciplina, bet ir ėmė siūlyti įvairius praktinius socialinių reikalų tvarkymo receptus⁴. Sociologija yra būtina šiuolaikinės visuomenės refleksija: poreikis platiems sociologiniams tyrimams ir studijoms įsisąmoninamas tada, kai visuomenė ima suvokti, kad ekonominių priemonių nepakanka spręsti aktualius socialinius klausimus⁵.

Tačiau sociologijos bumas susijęs ne tik su „jautresnės“ socialinės tematikos (mažumų, lyčių, prievartos šeimoje ir t. t.) sociologiniu domėjimosi suaktualėjimu, bet ir su galimybe finansuoti gana brangius empirinių duomenų gavimo būdus.

Galima teigti, kad Lietuvos siekis tapti Europos Sąjungos (ES) nare yra neatskiriama nuo sociologijos studijų svarbos. Esame tiesiogiai priversti plėtoti sociologijos studijas ir tyrimus, nes prisijungdami prie demokratinių valstybių bendrijos imamės kurti sąžiningos socialinės refleksijos galimybę.

Šiandien Lietuvos valstybei sudėtinga gerai finansuoti įvairių visuomenės sričių sociologinius tyrimus, o tie tyrimai, kurie atliekami universitetuose bei moksliniuose instituteuose iš ekologijos, sveikatos, nusikaltimų, lyčių, prievartos šeimoje, demografijos ir kitų sričių, dažnai susiję su investicijomis į ekonomikos, politikos ir socialinės srities plėtrą iš įvairių ES bei kitų užsienio fondų. Tyrimai arba yra tiesiogiai finansuojami iš fondų, arba tyrimų finansavimas iš vietinio biudžeto yra viena investicijos sąlygų.

Sociologiniams tyrimams, kurių duomenys būtų ne tik aktualūs Lietuvos socialiniams procesams suprasti, bet ir įdomūs Vakarų mokslininkams, reikia didesnio finansavimo. Kita vertus, dabartinė visuomenės padėtis „svarbesniais“ klausimais padaro materialinę gerovę ir ekonomikos, vadybos, bankininkystės mokslus.

Ir nors niekas neabejoja dėl sociologinių studijų reikalingumo, atrodo, kad poreikis sociologijai pripažįstamas tik formaliai. Posocialistinėse visuomenėse būtų sunku apibrėžti vidurinę klasę, nors čia yra vidurinės klasės visuomenėms būdingų ypatumų (gyvenimo stiliaus, vertybinių orientacijų). Nematant studentų veržimosi į sociologijos studijas (dar tik formuojasi gana savita socialinių mokslų rinka) arba susiaurinant sociologijos praktinę reikšmę iki viešosios nuomonės ir rinkos tyrimų, kurie turi labai aiškia rinkos vertę, netgi linkstama ignoruoti sociologijos visuomeninį poreikį. Pagreitintais tempais įgyvendinant įvairius politinės, ekonominės ir socialinės plėtros modelius, kurie turi nemažai analogų Vakarų visuomenėse, kartu nebespėjama suvokti sociologinės refleksijos, kaip ekspertinės sistemos, vaidmens⁶. Vis dėlto raidos modelių pasirinkimas nėra atsitiktinis, juose yra tam tikrų universalių elementų, kurie leidžia gretinti tam tikras visuomenes ir jų struktūras. Švietimo sistema ir sociologijos studijos – ne

išimtis. Ir nors Lietuvos pasirinkta raidos alternatyva ją sieja su Europos raidos modeliu, reali situacija nepalanki sociologijos studijoms, nes sociologijos praktinė reikšmė dar pakankamai nesuvokiama.

Paanalizuokime dar vieną reikšmingą sociologijos studijų pripažinimo aspektą. Visuomenė neabejoja istoriniais Lietuvos valstybės, kultūros ir visuomenės tyrinėjimais. Istorijos tyrimų reikalingumas remiasi istorijos vaidmens politinės, pilietinės, kultūrinės bendruomenės socialinei integracijai svarba. Kitaip tariant, istorinis žinojimas, kuris visuomet selektyvus, yra bendruomenės savimonės ir tapatybės formavimo prielaida. Istoriniai tyrimai praeities klotuose selektyviai „atkasa“ chronologinę šiuolaikinės nacionalinės visuomenės ir individo sąveikos priklausomybę. Tokių vaidmenų atlieka ir sociologija, tirdama šiuolaikinės nacionalinės visuomenės. Galėtume tarti, kad sociologijai *ex definitio*, skirtingai nuo kitų mokslų, bet panašiai kaip filosofijai, nebūtina peržengti savo siauros mokslinės specializacijos ribų, kad taptų bendruomenės intelektualinės kultūros dalimi, suprantant intelektualinę kultūrą, kaip nesuvaržyto domėjimosi universalus žmogaus reikšmingumo idėjomis tradicijas [12: 34].

SOCIOLOGINIO DISKURSO ĮTAKA SOCIOLOGIJOS STUDIJOMS

Sociologijos diskursas neįmanomas be sociologijos tyrinėjimų ir sociologijos studijų raidos palikimo. Tačiau iki 1989 m. sociologijos studijų Lietuvoje nebuvo. Savo ruožtu ir sociologijos studijos aukštosiose mokyklose⁷ priklauso nuo sociologijos bendrojo palikimo Lietuvoje. Nors V. Gaidys ir A. Vosyliūtė straipsnyje apie Lietuvos sociologiją, minėdami J. Šliūpą, V. Kudirką, S. Daukantą, vartoja *sociologijos* terminą, tačiau vargu, ar tuo laiku Lietuvoje jau buvo diferencijuojama sociologinės refleksijos perspektyva. Lygiai taip pat kai kurios P. Leono, K. Šaulio pastangos tarpukario Lietuvoje skleisti sociologiją buvo daugiau nei minimalios [4: 149–150]. Tad apie sociologijos diskurso pradžią galima kalbėti tik sovietinėje Lietuvoje, kai šeštame dešimtmetyje sąjunginėje Mokslų akademijos struktūroje TSKP leido įkurti oficialias sociologijos tyrimų institucijas. Tvirtinama, kad Darbo ir laisvalaikio sekcija sąjunginiame MA Filosofijos institute formaliai buvo pirmoji Sovietų Sąjungoje sociologijos institucija. 1958 m. įkurta Sovietinė sociologijos asociacija [4: 19].

M. F. Keen ir J. Mucha, rengdami posocialistinių šalių sociologijos padėties įvertinimo straipsnių rinkinį [13], pasiūlė publikacijų autoriams orientuotis į keletą svarbiausių klausimų: 1) koks buvo sociologijos ir visuomenės ryšys po 1956 m., 2) kiek sociologija atspindėjo vyraujančią socialinę struktūrą ir visuomenę? 3) kiek sociologija buvo autono-

miška ir kiek esmingai paveikė Rytų Europos pokyčius. Jie padarė išvadą, kad nepaisant bendrų socialistinių šalių sociologijos ypatybių (prievartinio teorinio ir tyrimo sričių apribojimo, empirizmo), kiekviena šalis turėjo jai būdingų sociologinės minties raidos bruožų.

Žvelgiant istoriškai socialiniai mokslai Lietuvoje niekad nebuvo stipri vieta [12: 48]. Sociologinis patyrimas egzistavo ir totalitarinėje valstybėje, todėl jo refleksija būtų labai naudinga dėl daugelio priežasčių:

a) Labiau išaiškėtų vienpusiai taikomos ideologizuotos ir politizuotos marksistinės evoliucionistinės teorijos panaudojimas teorinėse sovietinės visuomenės konstrukcijose, supratimas apie socialinių problemų traktavimą 1) kaip laikinų buržuazinės visuomenės liekanų, 2) ideologiškai pozityvių socialistinės visuomenės raidos ypatumų.

b) Atsiskleistų kai kurios sociologinio diskurso sudėtinės dalys. Kadangi sociologinė refleksija šiuolaikiniame pasaulyje atlieka vieną svarbesnių ekspertinių sistemų vaidmenų [5: 34], šiuolaikinės Lietuvos sociologinio diskurso analizė atskleistų, kaip sociologinis mąstymas plėtojasi sąveikaujant skirtingiems pozicijoms, kiek tai paveikė sovietiniais laikais ir šiuo metu socialinės tikrovės konstravimo procesą.

c) Išaiškėtų vartojamų sąvokų turinys, o tai ypač svarbu šiandien perimant pasaulinę teorinę sociologijos patirtį bei kuriant lietuvišką terminiją. Verčiant sąvokas iš anglų kalbos į lietuvių kalbą neretai susiduriama su jau naudojamos, tradicinės, dažniausiai atsiradusios sovietiniais laikais, semantikos inercija⁸. Galima kalbėti apie lituanizaciją, kaip apie interpretacinę verčiamų tekstų transformavimą [7: 89].

Svarbu tai, kad atsigręždami į pasaulinę sociologijos raidą, paliekame „aiškia“ sovietinio mokslo paradigmą ir patenkame į gana neapibrėžtą sociologinio moksliskumo situaciją.

SOCIOLOGIJOS SITUACIJA MOKSLIŠKUMO PROBLEMATIŠKUMO ASPEKTU

Šiandien pakankamai plačiai diskutuojama dėl sociologijos moksliskumo, sociologo profesijos. Nors sociologija save apibūdina kaip mokslą ir visuomet siekė atrasti universalius visuomenės funkcionavimo dėsnius, bet iki šiol jai nepavyko priartėti prie gamtamokslinio pažinimo (žinant jos tyrimo objekto savitumą). Paprasčiausi visuomenės elementai, pasinaudojus fizikos terminologija, turi savybių, galinčių kisti nenumatytais būdais, kurie savo prasme radikaliai skiriasi nuo gamtinio pasaulio elementarių dalelių nuspėjamumo ar nenumatymo [2: 96]. Tiesa, kiekvienas mokslas yra savitas, priešingu atveju jis negalėtų pretenduoti į atskirą pažinimo sritį. Tačiau mokslo objekto apibrėžimas priklauso nuo galimybės apibūdinti tikrovės reiš-

kinio struktūrinius ryšius, o sociologija, kaip ir visi socialiniai mokslai, aiškindama socialinį veiksmą, atsiduria tarp supratimo „iš vidaus“ ir gamtamokslinio aiškinimo modelio [9: 14]. Tuo tarpu save suvokiančio asmens veiksmo determinacija ir gamtinio priežastinumo samprata niekad nebūna tapačios.

Dažniausiai sociologijos mokslškumo abejonė pateikiama sociologijos objekto antiscientistiniu kriticismu, kuris remiasi ankstesniais pozityvizmo kritikos argumentais, nukreiptais į egzistuojančių teorijų pagrindų bendrą kritiką. Ši kritika seka iš šiuolaikiškų postmodernistų iššūkio, nukreipto tiek į teorijų esmę, tiek į metodus. Vis dėlto šiandien postmodernistų iššūkis nėra totaliai užvaldęs visas sociologijos teorijas. Antra vertus, sociologija savo mokslškumo totaliai netapatina su kontiškąja mokslo samprata, taip pat sociologija neturi tokių didelių pažinimo pretenzijų, kuriomis pasižymėjo ankstesnė sociologija, ypač JAV sociologija II pasaulinio karo metu ir po jo, kai JAV socialiniai mokslai buvo neįprastai stipriai finansuojami tikint, kad socialinių mokslų atstovai galės paaiškinti globalinius ir lokalius socialinio gyvenimo reiškinius.

Antiscientistinė kritika pirmiausia yra susijusi su humanitarinių disciplinų postmodernistinėmis idėjomis, o socialiniuose moksluose – su tomis teorijomis, kurioms buvo nesvetima humanitarinė orientacija. Nors pozityvistinė mokslškumo samprata visuomet daugiau ar mažiau kritikuota, tačiau postmodernistinė kritika buvo nukreipta į pačią pozityvizmo mokslškumo sampratos šerdį, į mokslo teisėtumą [16: 22–24]. Mėginta apskritai atmesti sociologinio, kaip mokslinio, metodo galimybę. Nesiimsime apibrėžti pozityvistinės mokslškumo sampratos, nes ji yra gana įvairi. Vis dėlto vienoks ar kitoks jos apibrėžimas tarsi įremina socialinio tyrimo pozityvistiškai suprantamą mokslškumą ir jo kritiką. Kaip teigia P. Halfpenny, *pozityvizmas gali būti miręs ta prasme, kad daugiau nėra tokios filosofų bendruomenės, kuri aiškiai įteisintų ir paremtų savo teiginius. Kita vertus, ankstesnių formuluočių dvasia toliau traukia sociologiją įvairiais maskuojančiais pavidalais: nuo sociologinių techninių programų, taikomų natūralistiškai orientuotiems visuomenės mokslams ir siekiantiems užsibrėžto tikslo, panaudojant rūpestingai suskaičiuotas didėjančio sudėtingumo statistines manipuliacijas iki vos ne mitinio tikėjimo, kad labiausiai neatidėliotinas sociologijos poreikis – būti išlaisvintai iš pozityvizmo vyravimo* [16: 120–121].

P. Halfpenny fiksuoja tą įtampą, kuri atsiranda tarp dviejų kraštutinių požiūrio taškų: ankstesnės pozityvistinės sociologijos išvalgos, kaip „sunkaus“ mokslo, ir naujesnės antiscientistinės, apibūdinamos postmodernistinio mąstymo kategorija. Anot K. Cook, nuo šeštojo dešimtmečio pabaigos iki pat XX a. pabaigos JAV ir Europos sociologai buvo pasinėję į

bevaisius ginčus, kurie net slopindavo sociologinės minties raidą [3: 64]. Būdavo pateikiama „sunkios“ metodologijos priešprieša „minkštai“ metodologijai, makroperspektyvos priešprieša mikroperspektyvai, aktyvių veiksmų sampratos priešprieša struktūrinei sampratai, mokslinės teorijos priešprieša interpretaciniam požiūriui. Svarbiausiu neaiškumu, kaip esminiu diskusijų objektu, tapdavo pačios problemos įrėminimas, nes jis diskusijų turiniui dažnai suteikia priešingų perspektyvų pavidalą. Be to, susiformuoja konkurencinis mokslo plėtros modelis, kuris gali būti mokslo plėtros sąlyga, bet čia slypi ir daug problematiškų dalykų, nes yra gilinamas skirtumas tarp teorijų bei kryptama į kraštutinumus.

Nors įvairiuose gamtos bei technikos moksluose konkurencinis modelis ir gali padėti plėtoti mokslą, tuo tarpu sociologijoje jis nėra ypač vaisingas, nes sociologijoje teorijos nėra išbaigtos ir jas sudėtinga empiriškai patikrinti. Dėl stipriai konkuruojančios orientacijos tyrinėtojai yra priversti labiau apibrėžti esminius skirtumus, o ne stengtis ieškoti bendrumų, susikirtimo taškų ir panašumų.

Socialiniuose moksluose formuojasi perspektyva, kuri suponuoja savitą sociologinio patyrimo vertinimo sampratą. Sociologija, palyginti su gamtos mokslais, yra skirtingai susijusi su savo istorine raida, todėl neatsitiktinai sociologijos teoretikai pagrindiniuose sociologijos teorijos žurnaluose pagrįstai diskutuoja dėl to, ar verta sociologijos studentams skaityti klasikus [3: 67].

Teorinė konkurencija, kuri atsiranda tarp skirtingų teorinių perspektyvų, negali būti labai produktyvus būdas plėtoti sociologijos teoriją taip, kaip yra gamtos moksluose. Sociologijoje teorijos nėra išbaigtos ir jas sunku empiriškai patikrinti. Čia neįmanoma taikyti eksperimento dviem skirtingiems teoriniams požiūriams patikrinti, todėl atsiranda pavojus, kad skirtingos teorinės perspektyvos gali tolti viena nuo kitos, siekdamos išlaikyti savo atskirumą.

SOCIOLOGINIO DISKURSO KONSTRAVIMO PRIELAIDOS LIETUVOJE

Sovietiniais laikais iš esmės buvo plėtojama pozityvistinė mokslo samprata. Šiandien sugrįžtame į pasaulio sociologijos bendrąją raidą tuo metu, kai kvestionuojami svarbiausi sociologijos mokslškumo principai [16: 93–102], kai tikima (ypač radikalūs postmodernistai), kad postmodernizmas pateikia nepalyginamą sociologinės teorijos alternatyvą, kai ne tik susikryžiuoja dvi skirtingos sociologinės paradigmos, bet ir kiekviena paradigma gali reikalauti savo teisių.

Būtent tai kelia ne tik tam tikrų ambivalentiškų vilčių, kad mes, ilgą laiką net eliminuoti iš pasaulio

nio sociologijos plėtros proceso bei neturėdami ypatingo socialinio poreikio sociologiniams tyrimams, vis dėlto galime sėkmingai išskirti į važiuojantį traukinį. Ambivalentiškumas siejamas su konkurencinio modelio sociologijoje pritaikymu, nes sociologai, kurie formuoja supratimą apie tarpusavyje susijusius socialinius reiškinius, tik bendromis pastangomis gali susieti savo atradimus, kurie padaryti net visiškai skirtingais būdais, tad aktyviai sąveikaujančios sociologinės bendruomenės kūrimas tampa viena sociologinio diskurso sąlygų.

Implicitiškai siekianti būti sąžiningu tikrovės veidrodžiu, sociologinė teorija negali nebūti visuomenės atspindys. Alternatyvus socialinio pažinimo požiūris leidžia daryti prielaidą, kad Lietuvos sociologinė mintis gali būti suvokiama ne tik kaip ne visai išplėtotas vakarietiško sociologinio mąstymo variantas, bet ir kaip savitas lokalinės bendruomenės ar regiono požiūris – sociologija negali būti kažkas, kas nepriklauso nuo esamos socialinės tikrovės. Tad mechaniskas sociologinės minties perkėlimas yra ne tik neadekvatus, neefektyvus, bet ir klaidinantis. Kita vertus, pagrįstai galima klausti, kiek savitas požiūris išsivaduoja iš ankstesnių apribojimų, ir kuo adekvaciau įvertinti sociologinį palikimą.

Yra tam tikrų panašumų su XX a. pradžios modernaus Vakarų socialinio mokslo sklaida kituose pasaulio regionuose. Nors įprasta manyti, kad Vakarų socialinis mokslas plėtojosi tik šiame regione, tačiau įvairiais aspektais gretinant, randama, kad ši socialinė teorija įvairiu pavidalu rutuliojosi daugelio ne Vakarų visuomenių gyvenime dar prieš vakarietiško socialinių modernizacijos teorijų pakilimą 1950–60 m. Baigiantis XX a. pirmajam ketvirčiui Vakarų socialinis mokslas buvo tapęs savotišku „kultūriniu šaltiniu“ daugeliui pasaulio regionų, pirmiausia tokiems, kaip Rytų Azija, kuriuose buvo pakankamai ilga ir palanki terpė dirbtinai sujungti prieštarų idėjų rinkinius į sinkretinę formą [18: 83–84].

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Lietuvos valstybės atkūrimas atvėrė Lietuvos visuomenei galimybę kurti demokratinę visuomenę bei rinkos ekonomiką. Šios naujos sąlygos sykiu tapo nauju iššūkiu sociologijai. Sparčiai besikeičianti visuomenė, nauji socialiniai reiškiniai, problemos ir idėjos neišvengiamai skatina Lietuvos sociologus aktyviau dalyvauti visuomenės gyvenime, jį apmąstyti. Beveik prieš 40 metų rašyta [17], kad sociologinis mąstymas vis labiau tampa mūsų kultūrinio gyvenimo svarbiausiu bendravardikliu ir išskirtiniu jo brožu. Daugeliui net sociologijos mokslo atstovų to trūksta, jie neįsisąmonina, kad sociologinis mąstymas yra esminis jų veiklos garantas. Praktinėje veikloje, dorovės

srityje, literatūroje ir politinėse studijose sociologinis mąstymas tampa būtinybe. Nors Sovietų Sąjungos piliečių mąstymas buvo sociologizuotas, bet laisvos sociologinės refleksijos poreikis (ypač naujomis kategorijomis) dabar dar neįsisąmonintas.

Sociologija Lietuvoje, kaip ir visose posocialistinėse šalyse, rutuliojasi veikiamą naujos socialinės tikrovės, palikimo, kuri mėginama transformuoti perimant užsienio sociologijos teorinę patirtį.

Nuorodos

- ¹ Sociologinių tyrimų pradžią Lietuvoje, matyt, reikėtų sieti su Sociologinių tyrimų laboratorijos įsteigimu 1965 m. Vilniaus universitete ir sociologų grupės susidarymu 1966 m. Lietuvos MA Ekonomikos institute. 1969 m. ši grupė tapo MA Istorijos instituto Filosofijos, teisės ir sociologijos skyriumi. 1977 m. šis skyrius reorganizuotas į Filosofijos, sociologijos ir teisės institutą. Universitetines sociologijos studijas sovietiniu laikotarpiu turėjo tik keli (Maskvos, Leningrado, Kijevo, Novosibirsko ir kt.) universitetai, kuriuose studijuodavo bei disertacijas gindavo ir Lietuvos mokslininkai [1].
- ² Tai, kad socialinis mokslas ir sociologija konstruoja visuomenę, labai aiškiai rodo Sovietų Sąjungos patirtis. Marksistinės sociologijos teorijos ideologizacija bei tikrovės supaprastinimas, paremtas prievarta, įgalino ilgai ir įtikinamai modeliuoti vienpusę bei supaprastintą socialinės tikrovės iliuzinę sampratą. Priklausydama nuo tam tikros grupės savivalės, o ne nuo socialinės refleksijos kritikos, sociologija labai praverė politinės sistemos reikmėms.
- ³ Dabartinės sociologijos padėtis primena psichologijos studijų pradžią Lietuvoje. Nors prieš beveik 30 metų niekas nediskutavo dėl psichologijos mokslškumo, tačiau jos pritaikymas liaudies ūkyje buvo gana neapibrėžtas. Kita vertus, tuomet psichologų, kaip ir kitų specialistų, poreikis buvo numatomas planingai, o tai psichologijai garantavo erdvę tiek tarp kitų mokslų studijų, tiek praktikoje.
- ⁴ Pvz., parengiant Prancūzijos švietimo sistemą prisidėjo P. Bourdieu.
- ⁵ Sovietų Sąjungoje bei visame antrajame pasaulyje tokio bumo nebuvo ir negalėjo būti tik dėl politinio režimo sąlygų, o sociologijos studijų atsiradimas keliuose didžiausiuose Sovietų Sąjungos universitetuose, kuriuose ją akylai prižiūrėjo ideologijos sergėtojai, buvo daugiau kaip tiesioginė reakcija į Vakaruose besiplėtojančią sociologiją, kaip „buržuazinės visuomenės“ socialinio mokslo priešprieša ir kritika.
- ⁶ Nenoriu teigti, kad egzistuoja linijinė socialinė raida, kurios avangardas – Vakarų civilizacija, ir Lietuvos raida ją tik pakartoja.
- ⁷ Šiuo metu sociologijos bakalauro studijas turi VDU ir VU, sociologijos magistro studijas – VDU, VU ir KTU, sociologijos doktorantūros studijas – VDU, VU, KTU ir LFSI.
- ⁸ Be įvairių disertacijų, kurios sovietiniais laikais buvo apgintos iš Lietuvos filosofinės minties, tokios refleksijos pradžia iš dalies būtų galima laikyti Lietuvos fi-

losofijos ir sociologijos instituto pradėta leisti tęstinį leidinį *Iš Lietuvos sociologijos istorijos*, kurio pasirodė jau trys knygos [11].

Literatūra

1. Bagdonavičius V., Katinaitė P. Lietuvos filosofijos ir sociologijos instituto darbai ir dienos. *Lietuvos mokslas*. Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, 1997. T. V.
2. Brox O. Toward Comparative, Cumulative and Idiographic Social Sciences? *Society University and World Community. Essays for Ojar Oyen*. Oslo: Scandinavian University Press, 1997. P. 88–110.
3. Cook K. Sociology as a Science of Society and the Impetus for Social Change. *Society University and World Community Essays for Ojar Oyen*. Oslo: Scandinavian University Press, 1997.
4. Gaidys V., Vosyliūtė A. Main Features in Development of Lithuania Sociology. Keen M. F., Mucha J. (Eds.). *Eastern Europe in Transformation. The Impact on Sociology*. London: Greenwood Press, 1994. P. 149–155.
5. Giddens A. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai, 2000.
6. Halfpenny P. *Positivism and Sociology: Explaining Social Life*. London: George Allen and Unwin, 1982.
7. Hinkle G. J. The Americanization of Max Weber. Wilson J., Mcnall S. G. (Eds.). *Current Perspectives in Social Theory*. 1986. Vol. 7. P. 87–104.
8. Hobsbawm E. *Kraštutinųjų amžių. Trumpasis XX amžius: 1914–1991*. Vilnius: Mintis, 2000.
9. Holis M. *Socialinių mokslų filosofija*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2000.
10. Inglehart R. *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 societies*. New Jersey: Princeton Univer. Press, 1997.
11. *Iš Lietuvos sociologijos istorijos. I knyga*. Vilnius, 1999; *Iš Lietuvos sociologijos istorijos. II knyga*. Vilnius, 1999; *Iš Lietuvos sociologijos istorijos. III knyga*. Ats. Red. A. Vosyliūtė. Vilnius: LFSI, 2000.
12. Kavolis V. On the Deformations of Intellectual Culture. *Mind Against the Wall: Essays on Lithuania Culture Under Soviet Occupation*. Ed. R. Šilbajoris. Chicago: Illinois, Institute of Lithuanian Studies Press, 1983. P. 34–56.
13. Keen M. F., Mucha J. (Eds.). *Eastern Europe in Transformation. The Impact on Sociology*. London: Greenwood Press, 1994.
14. Leonavičius V. Patyrimas, kurio negalima išvengti. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 1998. Nr. 2. P. 3–6.
15. Leonavičius V. Socialiniai ir humanitariniai mokslai kai kurių Skandinavijos ir Jungtinių Amerikos Valstijų universitetų studijų programose. *Lietuvos mokslas ir pramonė* 2 kn. Kaunas: Technologija, 1995. P. 141–146.
16. Lyotard J.-F. *Postmodernus būvis*. Vilnius: Baltos lankos, 1993.
17. Mills C. W. *The Sociological Imagination*. London: Oxford University Press, 1967.
18. Robertson R. Social Theory, Cultural Relativity and Problem of Globality. *Culture Globalization and The World systemed* (Ed. A. D. King). State University of New York, 1991.

Vylius Leonavičius

A DISCOURSE ON SOCIOLOGY AND SOCIOLOGICAL STUDIES IN LITHUANIAN HIGHER SCHOOLS

S u m m a r y

The paper discusses the role of sociology as a reflection of contemporary society. The new historical events inaugurating a new period in modern Lithuanian history provided conditions for Lithuania to transform its society toward democracy and free-market economy. Such conditions suggest a new role for sociology and other social sciences in Lithuanian scholarship.

New cognitive perspectives have been advanced. However, the new situation of social sciences in Lithuania is in a sense paradoxical. Although the restrictions imposed on the freedom of research have been removed, new limitations connected with the financing of research have appeared.